

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

36

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2018

Recenzenci zeszytu nr 36 / Reviewers of Volume No. 36

MHK: Wojciech Baliński, Monika Bednarek, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, dr Piotr Hapanowicz, Klaudia Kaczmarczyk, dr Iwona Kawalla-Lulewicz, Marta Marek, Janusz T. Nowak, Piotr Opaliński, Jacek Salwiński, Magdalena Smaga, Joanna Strzyżewska, dr Andrzej Szoka, Maria Zientara, dr Jacek Zinkiewicz
oraz / and

prof. Michał Baczkowski (UJ), prof. Wojciech Bałus (UJ), prof. Czesław Brzoza (UJ), prof. Jacek Chrobaczyński (UP w Krakowie), dr Janusz Firlet (Zamek Królewski na Wawelu), dr hab. Łukasz Gawęł (UJ), prof. Dariusz Kosiński (UJ), dr Marta Wardas-Lasoń (AGH), dr Konrad Meus (UP w Krakowie), dr hab. Janusz Mierzwa (UJ), prof. Piotr Mikietyński (UJ), dr Michał Pręgoski (Politechnika Warszawska), dr hab. Paweł Rodak (Uniwersytet Paris-Sorbonne), prof. Mariusz Wołos (UP w Krakowie), dr hab. Marek Zgórniak (UJ)

Redaktor / Editor: Anna Biedrzycka

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Michał Szymonik

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Archiwum Towarzystwa Sztuk Pięknych w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska (BJ), Biblioteka Narodowa (BN), Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie (BN PAN i PAU), Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK), Muzeum Narodowe w Kielcach, Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Österreichischen Staatsarchiv, oddział Kriegsarchiv; archiwa rodzinne Elżbiety i Krzysztofa Malinowskich, rodziny Wolnych, Wiesława Bielaka, Jacka Golańskiego, Pawła Guzika, Bogusława Micińskiego, Andrzeja Micińskiego, Bożeny Sobuckiej
oraz / and:

Elżbieta Firlet, Janusz Firlet, Jacek Golański, Grzegorz Jezowski, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Piotr Ligier, Witold Migal, Jakub Michał Niebylski, Mateusz Niemiec, Piotr Opaliński, Paweł Suchanek, Łukasz Szatanek, Kinga Tarasek

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2018

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
www.mhk.pl

www.mhk.pl/krzysztofory

Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Druk / Print: Drukarnia Legra

Rocznik jest wpisany do wykazu czasopism naukowych prowadzonego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (część B, poz. 835). Pierwotną wersją czasopisma jest wersja drukowana / The annual is listed in the register of research periodicals kept by the Ministry of Science and Higher Education (Part B, item 835). The periodical originally comes out in print

Rada Naukowa czasopisma Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Scientific Council of the *Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków*:

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA (przewodniczący / President) (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie / Muzeum Historyczne Miasta Krakowa)

DR ANTONI BARTOSZ (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie)

PROF. DR HAB. JACEK CHROBACZYŃSKI (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

DR PÉTER FARBAKY (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry)

DR HAB. JACEK GAUDECKI (Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie)

DR HAB. JACEK GÓRSKI (Muzeum Archeologiczne w Krakowie)

PROF. DR HAB. DARIUSZ KOSIŃSKI (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. PIOTR KRASNY (Uniwersytet Jagielloński)

DR HAB. ANNA NIEDŹWIEDŹ (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. JACEK PURCHLA (Uniwersytet Jagielloński / Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

DR VOLKER RODEKAMP (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, Niemcy)

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI (przewodniczący / President)

MARCIN BARAN

ANNA BIEDRZYCKA

ELŻBIETA FIRLET

EWA GACZOŁ

DR PIOTR HAPANOWICZ

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA

WACŁAW PASSOWICZ

JACEK SALWIŃSKI

JOANNA STRZYŻEWSKA

DR ANDRZEJ SZOKA

MARIA ZIENTARA

Redaktor naczelny / Editor-in-chief:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI

Co pozostało z nowicjatu Karmelitów przy ulicy Garbarskiej w Krakowie

Informacje o autorze: dr inż. architekt, wykładowca w PWSZ w Wałbrzychu, właściciel firmy architektonicznej Archikonteka, <http://orcid.org/0000-0001-5456-976X>

Information about the author: PhD, architectural engineer, lecturer at the State Higher Vocational School in Wałbrzych, owner of the Archikonteka architectural firm, <http://orcid.org/0000-0001-5456-976X>

Abstrakt: Kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny oraz klasztor Karmelitów na Piasku w Krakowie istnieją na mapach miasta od XIV wieku. Mimo że ten fragment zabudowy od zarania należy do pierwotnych właścicieli, historia tego obiektu nie jest w pełni zbadana. Jedną z takich przestrzeni prawie nieistniejących w architekturze tego zespołu jest budynek karmelitańskiego starego nowicjatu. Początki tego budynku nie są znane. Jego istnienie zakończyło się u schyłku XIX wieku. Znajdował się on przy ulicy Garbarskiej, za prezbiterium kościoła. Funkcję nowicjatu pełnił do początku XIX wieku. Później został przejęty przez parafię św. Szczepana i pełnił rolę probostwa dla tej parafii. Pod koniec XIX wieku przestał istnieć, ustępując miejsca nowo powstającej kamienicy mieszkalnej, zlokalizowanej obecnie pod adresem Garbarska 13. W drugiej połowie XX wieku wolną przestrzeń pomiędzy wieżami kościoła a kamienicą wypełnił jednokondygnacyjny budynek. Drugi, podobny, powstał w tylnej części działki.

Artykuł opisuje badania architektoniczne prowadzone w 2015 roku przez pracownię Marka Cempla w współpracy z autorem artykułu. Prace te wykonane zostały na prośbę Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie w związku z planowanymi pracami związanymi z tą częścią zabudowań. Badania prowadzono w pomieszczeniach dostępnych od strony prezbiterium oraz na elewacjach wszystkich budynków. Badania dowodzą, że fragmenty zabudowań starego nowicjatu zachowały się w murach frontowego budynku. Dodatkowo prace architektoniczne ukazują przeobrażenia tej części zabudowy w stosunku do prezbiterium.

What Has Remained of the Carmelite Novitiate on Garbarska Street in Kraków

Abstract: The Church of the Visitation and the Carmelite Monastery in Kraków's historical district of Piasek has been present in the maps of the city since the 14th century. In spite of its continuous status as the property of the original owners, that architectural complex has had unfathomed gaps in its history. One of such spaces of little presence in the architecture of the complex is the building of the old Carmelite novitiate. Nothing is known of its origins; it ceased to exist with the end of the 19th century. The building was located on Garbarska Street, behind the chancel. It functioned as a novitiate until the early 19th century, when it was taken over by St Stephen parish and transformed into its presbytery. The building was taken down in the late 19th century to make room for a new residential house, located now at 13 Garbarska Street. In the second half of the 20th century the space between the church towers and the house was filled with a single-storey building. Another such construction was built at the rear of the plot.

The paper recounts the architectural survey carried out in 2016 by Marek Cempla's studio in collaboration with the author. The survey was commissioned by the Małopolskie Voivodeship Chief Conservator Office in Kraków in connection with the development plans for the corresponding part of the complex. The survey encompassed the premises available from the chancel and the external walls of each of the buildings. It has revealed that parts of the building of the former novitiate have been preserved in the walls of the building at the front of the complex. Also, the architectural survey has shown how that part of the complex evolved in relation with the chancel.

Słowa kluczowe: klasztor karmelitów, Kraków, stary nowicjat, badania architektoniczne

Keywords: Carmelite Monastery, Kraków, old novitiate, architectural research

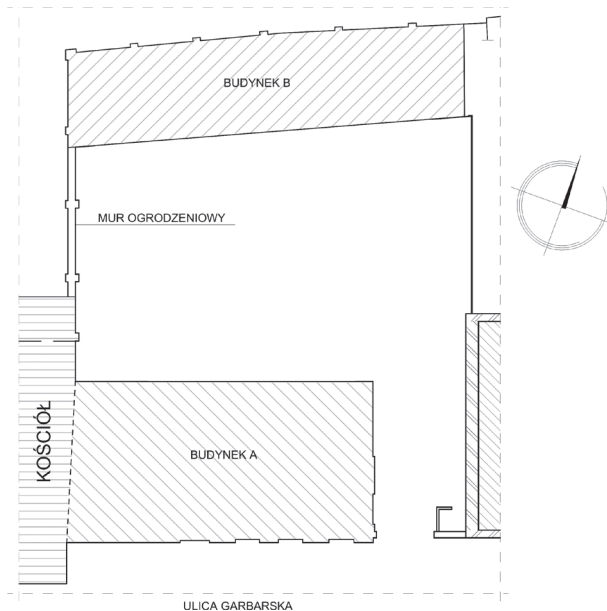
Tematem artykułu są wyniki badań architektonicznych prowadzonych w obiektach zlokalizowanych przy ulicy Garbarskiej 15 w Krakowie¹. Fragmenty zabudowań, znajdujących się na działce będącej tematem opracowania, są pozostałością (dolne fragmenty murów budynku A; ryc. 2), po starym nowicjacie Karmelitów, mieszczącym się za masywem wieżowym kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Właścicielem tych zabudowań jest Zakon Braci Najświętszej Marii Panny z Góry Karmel (karmelici). Badania architektoniczne prowadzone w tym miejscu poprzedzały – na wniosek Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – inwestycję związaną z tymi obiektami. Polegać ona miała na przebudowie oraz zmianie funkcji istniejących budynków na bibliotekę karmelitańską. W związku z tym konserwator podjął decyzję o wstępnym określeniu czasu ich powstania. Na podstawie wyników badań ustalone miały zostać wytyczne konserwatorskie. Badania przeprowadziła pracownia Cempla i Partnerzy Konserwacja Zabytków Marek Józef Cempla przy współpracy z dr. inż. arch. Łukaszem Szatankiem.

Lokalizacja i opis obiektów

Obiekty będące przedmiotem badań architektonicznych i artykułu zlokalizowane są przy ulicy Garbarskiej 15 w Krakowie. Graniczą one od strony wschodniej z masywem wschodnim kościoła Nawiedzenia NMP na Piasku (ryc. 1).

Ze względu na czytelność opisów poszczególne budynki i pomieszczenia ponumerowano według następującego wzorca: budynek przedni oznaczono symbolem A (od ulicy Garbarskiej), natomiast niski dom tylny literą B. Obecnie są to niskie, jednokondygnacyjne, murowane obiekty gospodarcze przylegające od wschodu do prezbiterium i masywu wieżowego kościoła (budynek A). Budynek B rozplanowany jest na całej szerokości działki od wschodniej granicy aż po zachodnią. Od strony północnej graniczą z terenami należącymi do karmelitów. Zabudowania te rozdzielone są niewielkim placem.

Budynek A zlokalizowany jest w pierzei ulicy Garbarskiej i pełni funkcję myjni samochodowej (por. ryc. 2). Dostępny jest od strony niewielkiego podwórza znajdującego się po jego północnej stronie. Do wnętrza prowadzą dwa prostokątne, obszerne otwory bramne, zamykane drzwiami dwuskrzydłowymi, oraz jedno prostokątne wejście do niewielkiego pomieszczenia socjalnego, zlokalizowanego we wschodniej części obiektu (pomieszczenie nr A.4). Jednoprzestrzenna część środkowa z dwiema bramami jest przekryta płaskim stropem opartym na dwóch filarach (pomieszczenie nr A.3). W zachodniej części budynku znajdują się dwa przesklepione pomieszczenia, przylegające go masywu wieżowego i dostępne jedynie od strony prezbiterium kościoła (pomieszczenia nr A.1, A.2). Elewacja tylna tego budynku, z prostokątnym

Ryc. 1. Plan z zaznaczeniem obiektów będących przedmiotem badań. Oprac. Łukasz Szatanek na podstawie: Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze na terenie klasztoru O.O. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wyniki badań architektonicznych”. Kraków 2015, rys. 1

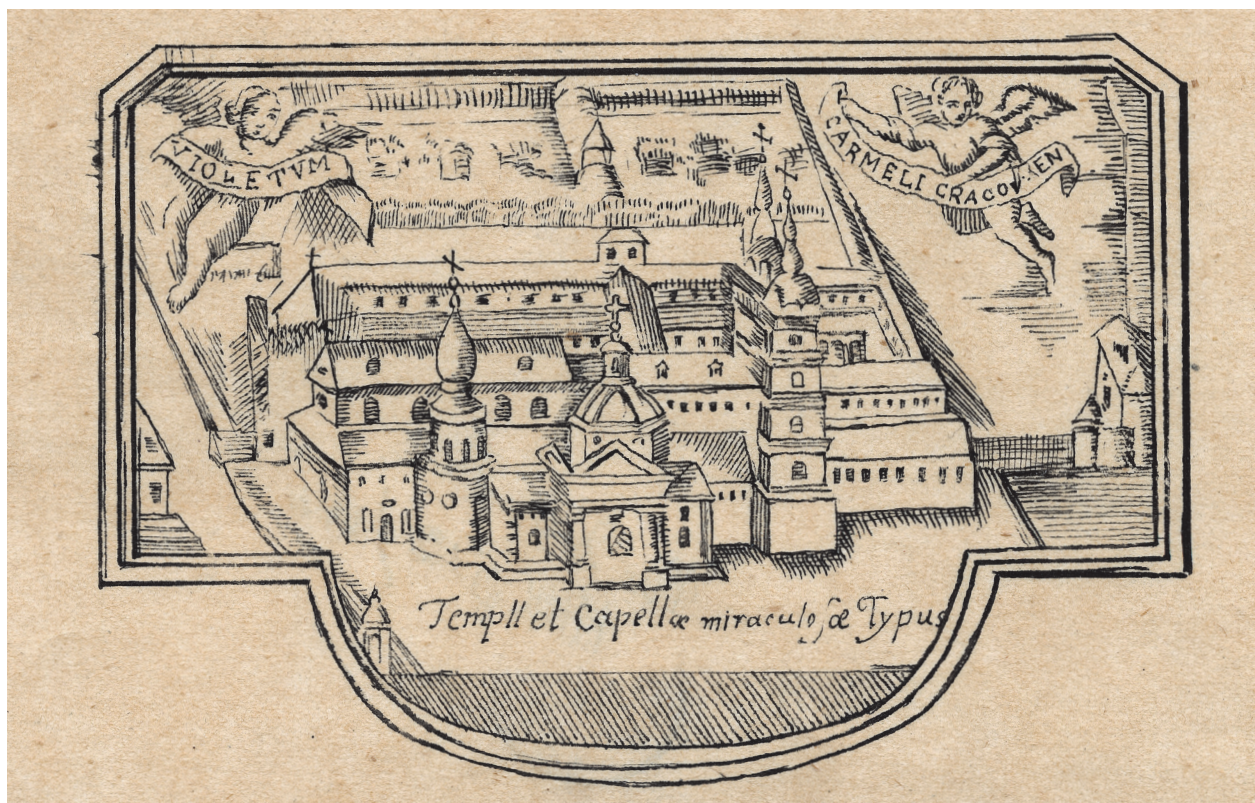
Ryc. 2. Widok budynku przedniego od strony ul. Garbarskiej, w tle kamienica zlokalizowana pod nr. 13, fot. Łukasz Szatanek, 2015

Ryc. 3. Widok placu wewnętrznego w kierunku zachodnim. Po lewej stronie fragment budynku przedniego (myjni), na wprost mur ogrodzeniowy z dolną partią wieży północnej i wschodnim skrzydłem klasztornym w głębi. Po prawej stronie budynek biurowy, fot. Łukasz Szatanek, 2015

¹ Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze na terenie klasztoru O.O. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wyniki badań architektonicznych”. Kraków 2015. Dokumentacja dostępna w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Krakowie, a także w Archiwum OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie.

Ryc. 4. Przerys z XIX w. na kalce fragmentu drzeworytu Basiliusa przedstawiającego założenie klasztoru Karmelitów na Piasku w Krakowie – obraz Matki Boskiej, widok kościoła i klęczących króla Władysława Jagiełłę i Jadwigę, od prawej strony widoczne zabudowania nowicjatu, ok. 1670; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-512/VIII

oknem i czterema płytkimi wnękami, była niegdyś elewacją frontową, oglądaną od strony ulicy Garbarskiej.

Natomiast drugi obiekt (B), położony w głębi działki, pełni funkcję biurową oraz magazynową (ryc. 3). Plac pośrodku oddzielony jest od strony zachodniej ogrodzeniem od posesji należącej do kamienicy zlokalizowanej pod adresem Garbarska 13. Całość od strony wschodniej graniczy z boczną ścianą sąsiedniej kamienicy i niewielkim ogrodem na jej tyłach. Wjazd na teren działki znajduje się od strony ulicy Garbarskiej, przy granicy z budynkiem sąsiednim. Część pomieszczeń (A.1 i A.2) znajdujących się w parterowym budynku przednim jest dostępna jedynie od strony kościoła – przejście w prezbiterium za głównym ołtarzem. Pomieszczenia te bezpośrednio przylegają do wschodniej ściany prezbiterium i obu wież.

Dane historyczne

Historia budynku nowicjatu nie jest dobrze poznana ani udokumentowana. Większość informacji pochodzi z XIX oraz z początku XX wieku, kiedy to obiekt już nie istniał, a jego miejsce zostało zajęte przez kamienicę mieszkalną. Z kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w Rzymie przez dr. Szymona Sułeckiego w 2015 roku wynika, że w 1679 roku zakupiono cegły na „fabrykę nowicjatu”. Z powodu lustracji klasztoru krakowskiego wiele dokumentów z lat siedemdziesiątych XVII wieku trafiło do archiwum generalnego zakonu karmelitów w Rzymie². Informacja o „fabryce nowicjatu” jest jedyną wzmianką o początkach obiektu. Jednak nie wiadomo, kiedy prace rozpoczęły się oraz kiedy budowa nowicjatu zakończyła się.

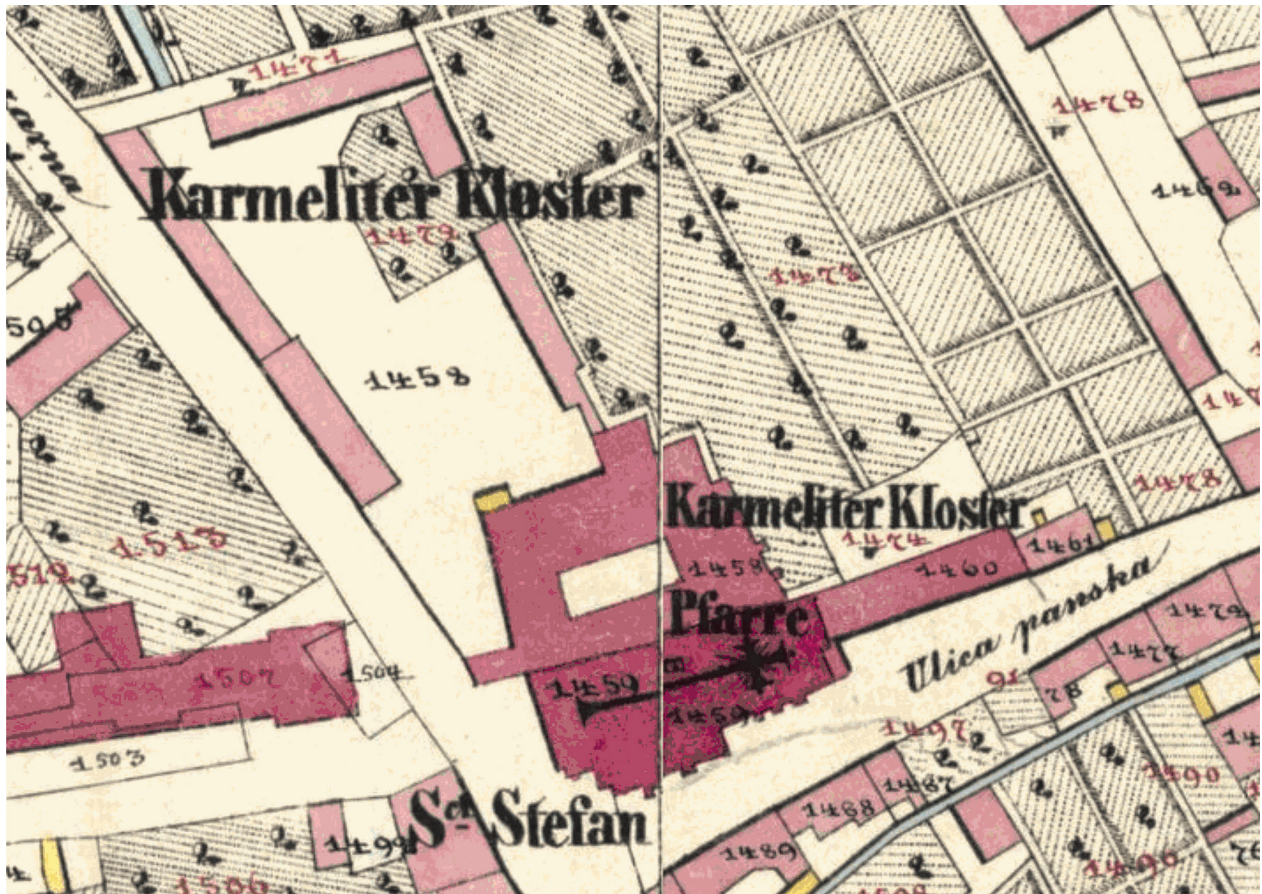
Jednym z pierwszych przedstawień zabudowań nowicjatu jest rycina pochodząca z połowy XVII wieku (ryc. 4). Ukazuje ona całe założenie OO. Karmelitów na Piasku w ujęciu perspektywicznym z góry (z lotu ptaka). Jest to niezwykle cenne źródło ikonograficzne, choć nie pozwala na jednoznaczne określenie funkcji poszczególnych obiektów ani ustalenie ich dokładnej lokalizacji.

Budynek nowicjatu na pewno istniał już pod koniec XVIII wieku. Znajduje się on na planie Kołłątajowskim Krakowa z 1785 oraz na planie pruskim z 1794 roku. Świadczy o tym dokumentacja związana z sytuacją, która zaistniała pomiędzy władzami klasztornymi a duchownymi z krakowskiej parafii św. Szczepana. W związku z planowanym zburzeniem kościoła, który stał na placu Szczepańskim, w 1797 roku władze austriackie przeniosły parafię św. Szczepana do kościoła Karmelitów na Piasku³. Cztery lata później do kościoła klasztor-

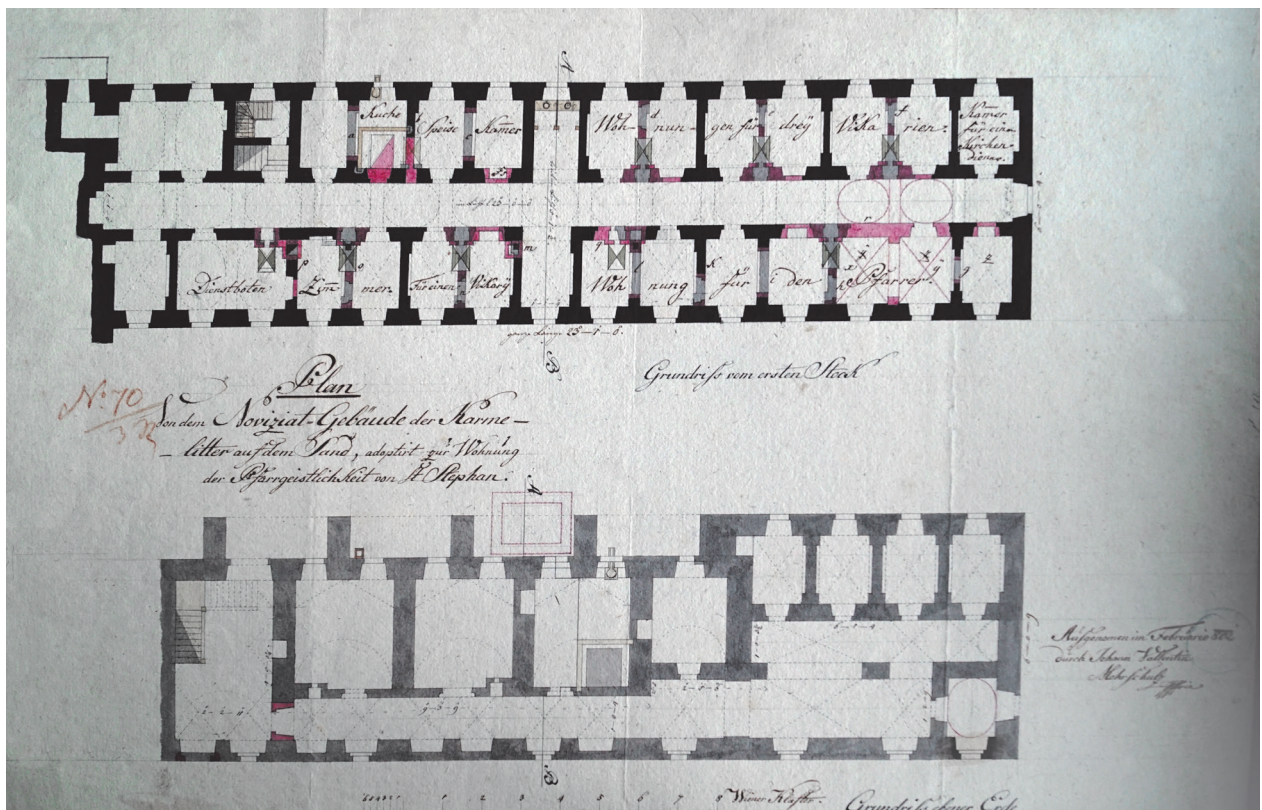
² Szymon Sułecki, archiwista, bibliotekarz zbiorów specjalnych, opiekun muzeum klasztornego OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wzmianka o „fabryce nowicjatu”: Archivum Generale Ordinis Carmelitarum, *Excerptum ex libro Originali Computorum totius Trienni... Nicolai Czeski Prioratus a Conventu Arenensi*, sygn. AGC, II Polonia, Conventus 1, Conventus singulis: Cracoviensis. Litterae Nicolai Czeski 1674–1679.

³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie (dalej cyt. AKKr), *Inwentarz kościoła i klasztoru zgromadzenia X.X. Karmelitów Trzewiczkowych (antique observantiae) w Krakowie na przedmieściu Piasek z 1869 r.*, sygn. AKKr 698.

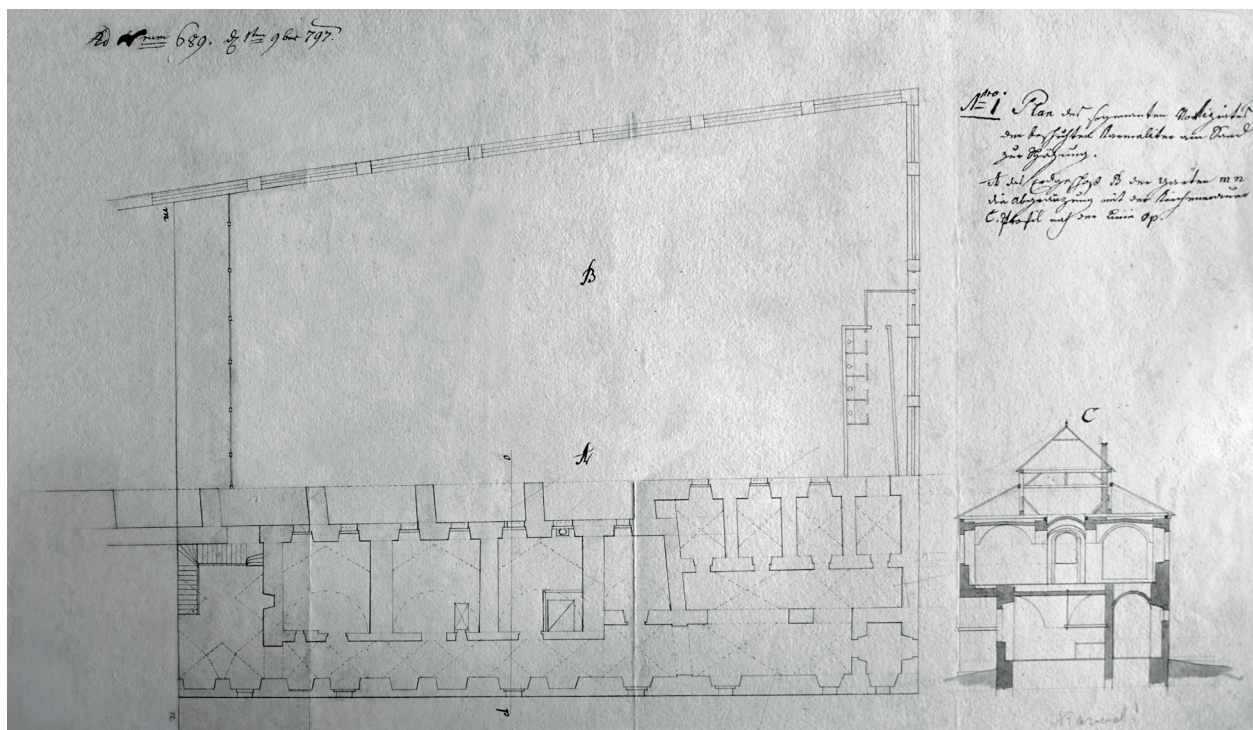

Ryc. 5. Fragment planu Krakowa z roku 1848 przedstawiający zabudowania Karmelitów na Piasku; w zasobie ANK, *Stadt Krakau mit den Vorstädten Kleparz, Czarna Wieś, Piasek (...)*, Kataster galicyjski, sygn. 29/280/0/9.1/1152, zbiory udostępnione w internecie: <http://minakowski.pl/bardzo-dokladny-plan-krakowa-z-1847-48-r/> [dostęp 10 września 2016]

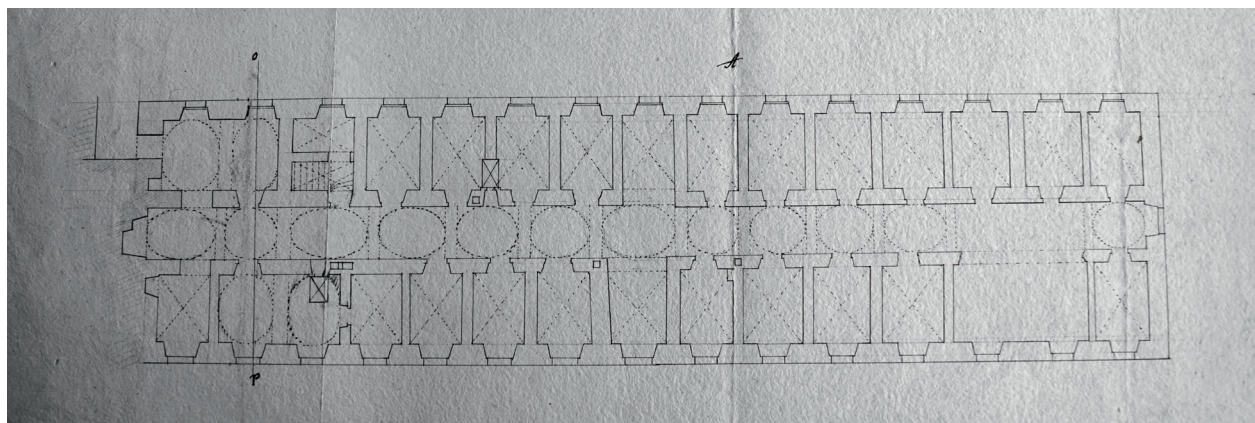

Ryc. 6. Rzut parteru i pierwszego piętra nowicjatu z 1802 r.; w zasobie ANK, *Plan von dem Noviziat – Gebäude der Karmelitter auf dem Sand adoptirt zur Wohnung der Pfarrgeistlichkeit von St. Stephan*, 1802, sygn. 17344

Ryc. 7. Rzut parteru i przekrój poprzeczny nowicjatu z 1803 r.; w zasobie ANK, *Plan von dem neuen Noviziatgebäude der Karmelitter auf dem Sand, zur Unterbringung der gegenwärtig in dem Lazaruspital untergebrachten. Waisenkinder*, 1803, sygn. 17345

Ryc. 8. Rzut pierwszego piętra nowicjatu z 1803 r.; w zasobie ANK, *Plan von dem neuen Noviziatgebäude der Karmelitter auf dem Sand, zur Unterbringung der gegenwärtig in dem Lazaruspital untergebrachten. Waisenkinder*, 1803, sygn. 17345

nego przeniesiono też sprzęty liturgiczne oraz inne elementy wyposażenia, a w budynku nowicjatu urządzono probostwo dla parafii św. Szczepana⁴. Plany austriackie Krakowa (1848), obejmujące również tę część miasta, zawierają najwięcej informacji dotyczących stanu, wyglądu oraz sposobu użytkowania dawnego nowicjatu karmelitańskiego⁵ (ryc. 5).

W latach 1802 i 1803 wykonano plany nowicjatu w związku z przebudową budynku i zmianą właścicieli budynku. Przedstawiają rzuty parteru i pierwszego piętra oraz przekroje poprzeczne budynku (ryc. 6–8).

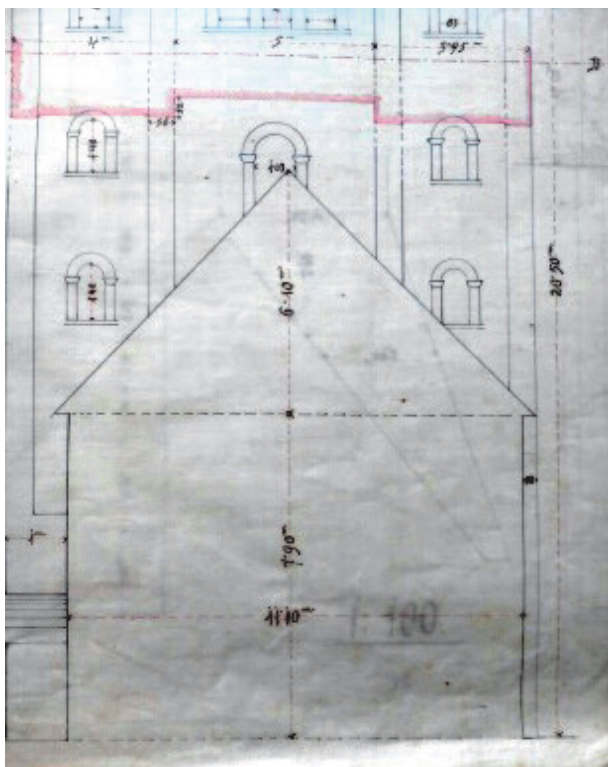
W 1810 roku wykonano spis budynków należących do duchowieństwa w Księstwie Warszawskim, ujmując w nim Karmelitów na Piasku w Krakowie. Opis ten podaje rozmieszczenie pomieszczeń nowicjatu: „Na koniec z drugiej strony kościoła jest skrzydło klasztorne dawniej nowicjat, zupełnie oddzielne, tylko małym gankiem z klasztorem komunikujące. Skrzydło to jest od czasów zeszłego rzą-

du wypróżnionym, ponieważ gdy po zburzeniu kościoła S. Szczepana fara została do tego tu kościoła przeniesioną, proboszczowi tej fary miano z niego mieszkanie wyporządzić, lecz do dziś dnia jest bez urzędu i mieszkańców. W skrzydle tym znajduje się na dole izb trzy, o dwóch oknach i cztery mniejszych. Na piętrze jest wzdłuż korytarza po jednej stronie spustoszała kaplica z zakrystią, przy niej dwie cele i znowu trzy pokoje, każdy z dwóch cel zrobiony, a czwarty z jednej celi. Z drugiej strony cztery mieszkania dla wikariuszów, każde o dwóch celach, kuchnia

⁴ *Ibidem*, s. nlb.

⁵ Zbiory udostępnione w internecie, zob. Minakowski Marek Jerzy: *Bardzo dokładny plan Krakowa z 1847–48 r.* [online]. 17 listopada 2014 [dostęp 10 września 2016]. Dostępny w internecie: <http://minakowski.pl/bardzo-dokladny-plan-krakowa-z-1847-48-r/>.

Ryc. 9. Zarys budynku nowicjatu z wymiarami w stosunku do masywu wieżowego kościoła karmelitańskiego; w zasobie ANK, *Restauracja Kościoła WW. OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie*, 1889, sygn. AKKr 870, arkusz nr 2

i szpizarka. Oddzielono także dla proboszcza mały ogródek z wielkiego klasztornego⁶.

Z 1889 roku zachowały się plany klasztoru (ryc. 9), na których przedstawiono wymiary elewacji wschodniej kościoła w korelacji z wymiarami budynku nowicjatu⁷, który jest prostym budynkiem o szerokości ponad 11 m, z dwuspadowym dachem zaczynającym się na wysokości 7,90 m nad poziomem terenu. Całkowita wysokość budynku to około 14 m.

Kolejnym źródłem pisanim mówiącym o nowicjacie jest inwentarz klasztorny z 1869 roku, w którym przedstawiony jest rozkład pomieszczeń. Treść przekazu jest zbieżna z tym, co napisano w spisie budynków należących do duchowieństwa w Księstwie Warszawskim z 1810 roku⁸. W innym miejscu natomiast zamieszczony jest opis dotyczący pomieszczeń przylegających bezpośrednio do prezbiterium kościoła: „(...) Za wiel. Ołtarzem znajduje się miejsce ciemne, służące na skład różnych rekwizytów kościelnych; z tego

⁶ ANK, Akta Wolnego Miasta Krakowa (dalej cyt. WMK), sygn. WMK V-43, *Stan niniejszy gmachów duchowo narodowych, co do ich położenia, wewnętrznego rozkładu, liczby mieszkających zakonnych osób i ich dochodów*, s. 1377–1460, za: *Stan niniejszy gmachów duchowo narodowych, co do ich położenia, wewnętrznego rozkładu, liczby mieszkających zakonnych osób i ich dochodów... Krakowskie zabudowania klasztorne w czasach Księstwa Warszawskiego – opis z 1810 r.* Wyd. Kamila Follprecht. Wrocław 2016, s. 57.

⁷ ANK, AKKr, Plany kościoła i klasztoru zob. *Plan der Dacher an der St. Stefans – kirche ze Krakau* z 1856 r. – P7, sygn. 868, s. nlb.

⁸ Zob. przyp. 6.

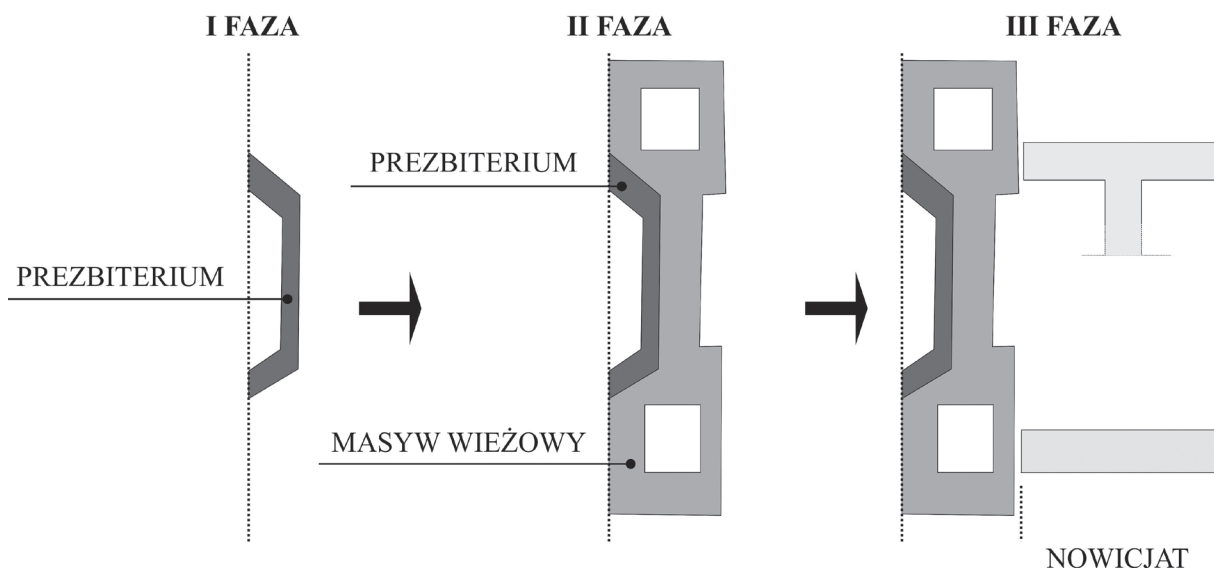

Ryc. 10. Rysunek przedstawiający nowicjat i kościół OO. Karmelitów, drzeworyt Piotra Dyamentowskiego według rysunku Aleksandra Gryglewskiego zamieszczony w: „Kłosy” 1871, nr 336, s. 365, a także w opracowaniu: Dettloff Anna: „Kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Dokumentacja naukowo-historyczna elewacji”. Kraków 2007, il. 11

Ryc. 11. Widok ul. Garbarskiej z kościołem Karmelitów oraz nowicjatem i innymi zabudowaniami z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w., fot. Walerj Maliszewski; w zasobie ANK, Zbiór fotograficzny, sygn. A-III-164

drzwi pojedyncze drewniane ze skoblem, prowadzące do sklepu bez podłogi jednym okienkiem z kratą żelazną wpartzonego, gdzie są fundamenta pod wieżę, a w jednej ścianie

Ryc. 12. Schemat obrazujący fazy rozwoju zabudowań przy prezbiterium kościoła karmelitańskiego; oprac. Łukasz Szatanek, 2015

jest wychód zamurowany, prowadzący niegdyś do lokalu starego Nowicjatu, to jest gmach w którym teraz probostwo się znajduje. Z tego sklepu na lewo prowadzą drzwi drewniane pojedyncze nie zamykane do drugiego takiegoż sklepu w którym są fundamenta pod drugą wieżą⁹.

Plan z 1890 roku przedstawia elewację północną nowicjatu. Była opięta masywnymi przyporami, dość mocno wyciągniętymi poza lico muru¹⁰. Jednak od końca XIX wieku historia tego obiektu zaczyna się komplikować ze względu na fakt, że część pomieszczeń była wynajmowana osobom prywatnym (około połowy całej powierzchni budynku)¹¹. W 1891 roku wynajmowaną połowę zamknięto i uznano za pustostan. W 1892 roku za pustostan uznano też drugą połowę. Prawdopodobnie w 1899 roku wyburzono nowicjat, tworząc miejsce dla nowej kamienicy (obecnie kamienica pod numerem 13)¹². Na planie z 1928 roku widoczny jest kościół i budynek przy ulicy Garbarskiej 13, a pomiędzy nimi wolna, niezabudowana przestrzeń¹³. Dopiero po II wojnie światowej wybudowano istniejące do dnia dzisiejszego parterowe zabudowania. Są one widoczne na planie pochodzącym z 1947 roku¹⁴ (ryc. 10 i 11). Prócz tego zachowały się ryciny oraz fotografie przedstawiające stary nowicjat od strony ulicy Garbarskiej. Najczęściej są to ujęcia ukazujące budynek na tle kościoła w dużym skrócie perspektywicznym.

W roku 2006 wykonano badania archeologiczne w obrębie zabudowań klasztornych, a w szczególności dziedzińca zewnętrznego klasztoru¹⁵. Tyle informacji dostarcza sama kwerenda archiwalna.

Wyniki badań

Przeprowadzone badania architektoniczne wykazały, że realizacja zabudowań znajdujących się po wschodniej stronie prezbiterium kościoła karmelitańskiego składała się z wielu etapów rozłożonych w czasie (ryc. 12). Najbardziej znaczący jest budynek A, w którego zachowanej strukturze widoczne są ślady wcześniejszych faz budowy nowicjatu oraz późniejszych przemian.

Prezbiterium kościoła (prawdopodobnie gotyckie – badania tej partii dostępne od strony wnętrza prezbiterium nie były prowadzone) zamknięte było wielobocznie, dopiero w późniejszym czasie dostawiono do niego masyw wieżowy. Wieże te wzniesione są z nowożytniej małogabarytowej cegły, którą oplaszczowane są mury gotyckie prezbiterium. Ściana wschodnia cofnięta jest o około 60 cm w stosunku do lica wież (c19 cegła palczowana o wymiarach 50–61, x–x, 230–255)¹⁶. Sytuacja ta widoczna jest ponad budynkiem myjni. Do tak ukształtowanej bryły w XVII wieku (prawdopodobnie po potopie szwedzkim) dostawiono budynek nowicjatu.

⁹ ANK, AKKr, *Inwentarz kościoła...*, sygn. 698, s. nlb.

¹⁰ ANK, AKKr, *Plan P29, Konwent WW. OO. Karmelitów. Plan na podstawie muru parkanowego – sytuacja, przekrój po AB, rzut*, 1890, sygn. 890, s. nlb.

¹¹ ANK, AKKr, *Inwentarz kościoła...*, s. nlb.

¹² Na podstawie: „Józefa Czecha Kalendarz krakowski na rok 1900”, R. 69. Wykaz domów M. Krakowa wraz z przedmieściami (...), s. 233 oraz *Kronika. Rudery w Krakowie*. „Nowa Reforma” 1898, nr 228, z 6 października, s. 2.

¹³ *Najnowszy plan stołecznego Król. Miasta Krakowa, wykonany na podstawie zestawienia Budownictwa Miejskiego m. Krakowa*, prawdop-

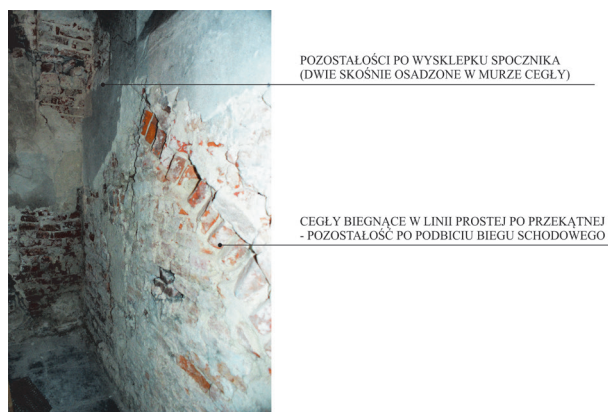
podobnie 1928 r. [online]. [dostęp 3 października 2016]. Dostępny w internecie: www.przypadkidama.com/mapy.htm.

¹⁴ *Szczegółowy plan Krakowa z przyległymi gminami stan z 1947 roku* [online]. [dostęp 3 października 2016]. Dostępny w internecie: <http://przypadkiadama.com/mapy/1947b.png>.

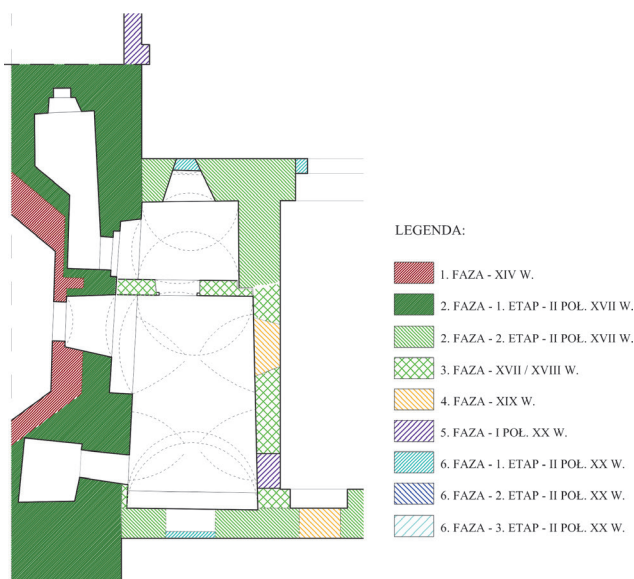
¹⁵ Firlet Janusz, Zaitz Emil: *Klasztor oo. Karmelitów na Piasku w świetle badań archeologicznych w 2006 roku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2007, z. 25, s. 71–82.

¹⁶ Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze...”, s. 19.

Ryc. 13. Fotografia z badań dokumentująca pozostałości biegu schodowego i spocznika; fot i oprac. Łukasz Szatanek, 2015

Ryc. 14. Stratygrafia fragmentu budynku A w obrębie pomieszczeń A.1 i A.2. Oprac. Łukasz Szatanek na podstawie: Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze na terenie klasztoru O.O. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wyniki badań architektonicznych”. Kraków 2015, rys. 6 (fragment)

Początkowo był to budynek prostokątny, prawdopodobnie dwukondygnacyjny, z którego zachowała się ściana południowa, widoczna od strony ulicy Garbarskiej, do połowy swojej pierwotnej wysokości. W tym czasie nie istniał podział pomieszczeń funkcjonujący do dnia dzisiejszego. Można założyć, że było to jedno pomieszczenie obejmujące dwa obecne albo przestrzeń o wiele rozleglejsza. W jego południowej części znajdowała się klatka schodowa na piętro (pomieszczenie A.1). Były to schody oparte na ceglanych wysklepkach i zbudowane wraz z murem południowym. Pozostałości po wyburzonym spoczniku pozwalają na stwierdzenie, że schody te mogły funkcjonować jedynie przed budową sklepienia (ryc. 13). Strzępie po wykuciu spocznika widoczne jest na długości jedynie 60 cm. Świadczy ono o późniejszym powstaniu ściany wschodniej w tym pomieszczeniu, a przynajmniej jej południowej części.

Lico ściany wschodniej w części północnej w ramach pomieszczenia A.1 zostało skute. W następnym etapie wykonano otwór drzwiowy, rozglifiony, wykończony cegłą położoną ukosnie. Nad otworem widoczny łuk konstrukcyjny, składający się z dwóch rzędów cegieł. Nie jest określone, czy przejście to funkcjonowało przed podziałem pomieszczenia na dwa wnętrza. Pewny jest fakt, że ściana wschodnia w części pomieszczenia A.2 jest szersza w stosunku do jej południowego końca. We wnętrzu A.2 ściana wschodnia i północna są ze sobą związane.

Wtórny element jest ściana między pomieszczeniami A.1 i A.2. Cegły użyte do jej budowy niewiele różnią się od cegieł w pozostałych murach, ale jest to ściana dostawiona do otynkowanego lica muru wschodniego oraz do muru zachodniego, łączącego wieżę północną i południową. Na ścianie wzniesionej między A.1 i A.2 opierają się odcinkowe wysklepki rozpięte nad wnękami istniejącymi w ścianie zachodniej (nad przejściami pod prezbiterium i do wieży), a na tych wysklepkach wsparte zostały oba sklepienia (kolebkowe nad pomieszczeniem północnym i kolebkowe z lunetami nad pomieszczeniem południowym). Oznacza to, że najpierw wzniesiono wyżej omówioną ścianę, a następnie zbudowano oba sklepienia – taka sama cegła o wymiarach 50–70 × 120–137 × 230–255 (C27, C31)¹⁷ (ryc. 14).

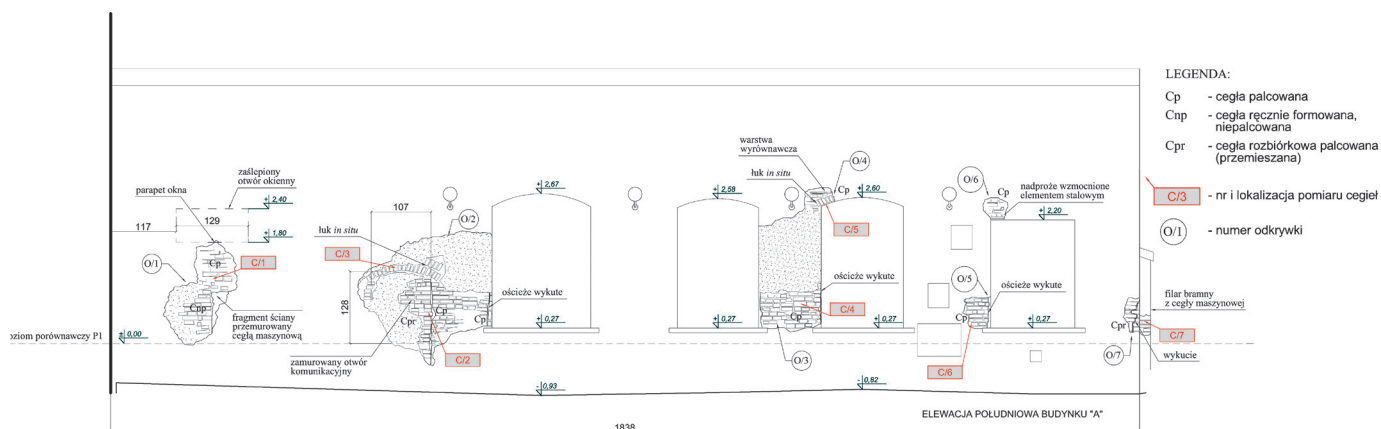
Badania we wnętrzu pomieszczenia A.3 nie były możliwe ze względu na fakt pokrycia ścian okładziną typu siding oraz ciągłe funkcjonowanie myjni. Wiele natomiast wątpliwości zostało rozwiązanych dzięki badaniom prowadzonym na zewnątrz (ryc. 15). W pierwszej kolejności przystąpiono do analizy ściany południowej widocznej od strony ulicy Garbarskiej. Odkrytki potwierdziły, że istniejące nisze są pozostałością po oknach kondygnacji parteru. Dodatkowo w części zachodniej muru znaleziono otwór wejściowy do budynku sklepionego potrójnym łukiem odcinkowym. Dalej na zachód odkryto część muru o bardzo nieregularnej strukturze, mogącej świadczyć o istnieniu w tym miejscu wielu przemuruowań i rzeczywistym dostawieniu małej przybudówki. Ponad tą częścią znajduje się zamurowane okno o wymiarach leżącego prostokąta, widoczne we wnętrzu pomieszczenia A.1. Badania przeprowadzone w okolicach bramy wjazdowej wykazały skute ściany południowej nowicjatu, która biegła dalej w kierunku wschodnim. Odkrytki prowadzone na ścianie wschodniej i północnej budynku A ukazały istnienie użycia współczesnych materiałów budowlanych (ryc. 16).

Dodatkowo przeprowadzono odkrytki w budynku B. Zabiegi te pokazały, że jest to budynek współczesny, dostawiony do klasztornej muru ogrodzeniowego. Obiekt ten budowany był w dwóch fazach. W pierwszej zbudowano część zachodnią, pozostawiając możliwość komunikacji pomiędzy ogrodem karmelitańskim a ulicą Garbarską. W następnej fazie rozbudowano go, dochodząc z murami do granicy działki należącej do kamienicy zlokalizowanej przy ulicy Garbarskiej 13. W południowej elewacji dobudowanej części budynku, vis-à-vis furtki w północnym murze ogrodzenia, wykonano przejście o zbliżonej wielkości. Można założyć, że przez krótki okres oba te otwory funkcjonowały jednocześnie. Była to dogodna komunikacja prowadząca z klasztoru w kierunku ulicy Garbarskiej. Najpóźniej w ostatniej dekadzie XX wieku oba otwory zamurowano cegłą maszynową, z użyciem silnej zaprawy cementowej.

¹⁷ Ibidem. s. 20–21.

Ryc. 15. Stratygrafia całego badanego zespołu. Oprac. Łukasz Szatanek na podstawie: Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze na terenie klasztoru O.O. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wyniki badań architektonicznych”. Kraków 2015, rys. 6

Ryc. 16. Widok południowej ściany budynku A z naniesionymi odkrywkami i zastaną substancją. Oprac. Łukasz Szatanek na podstawie: Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze na terenie klasztoru O.O. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wyniki badań architektonicznych”. Kraków 2015, rys. 4

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że wyglądające współcześnie (nieposiadające żadnych wartości architektonicznych) budynki zlokalizowane przy ulicy Garbarskiej 15 kryją w swoich murach historię starego nowicjatu kar-

melitańskiego (dotyczy to budynku A). Niestety, jak wskazują badania, niewiele pozostało z tego budynku. Najważniejsze są dwa pomieszczenia dostępne od strony prezbiterium kościoła oraz ściana z niszami i jednym prostokątnym oknem od strony ulicy Garbarskiej. Na podstawie tych danych można stwier-

dzić, że znana jest szerokość budynku dawnego nowicjatu. Jednak w przypadku ścian głównych zewnętrznych zachowała się tylko jedna (południowa) na mniej niż połowie swojej długości i około połowy wysokości. Budynek pochodził z drugiej połowy XVII wieku i był przebudowywany w niedużych odstępach czasowych. Zmiany te posiadały charakter funkcjonalny – wpływały na komunikację w obiekcie (wewnętrzną i zewnętrzną). Odkryte fragmenty murów pokazują przeobrażenia budynku niezarejestrowane na planach z początku XIX wieku. Jednak wart podkreślenia jest fakt, że historię tego budynku można czytać nie tylko z skąpych materiałów ikonograficznych, ale także z analizy budulca, który się zachował. Dodatkowym interesującym elementem badań jest ukazanie zmiany zamknięcia prezbiterium kościoła, co uwidoczniły odkrywane dokonane w przejściu pomiędzy prezbiterium a pierwszym pomieszczeniem pomiędzy wieżami.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archivum Generale Ordinis Carmelitarum, *Excerptum ex libro Originali Computorum totius Trienni... Nicolai Czeski Prioratus a Conventu Arenensi*, sygn. AGC, II Polonia, Conventus 1, Conventus singulis: Cracoviensis. Litterae Nicolai Czeski 1674–1679

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie

Inwentarz kościoła i klasztoru zgromadzenia X.X. Karmelitów Trzewickowych (antique observantiae) w Krakowie na przedmieściu Piasek z 1869 r., sygn. AKKr 698

Plan der Dacher an der St. Stefans – kirche ze Krakau, 1856 – P7, sygn. 868

Plan P29, *Konwent WW. OO. Karmelitów. Plan na podstawie muru parkanowego – sytuacja, przekrój po AB, rzut*, 1890, sygn. 890

Akta Wolnego Miasta Krakowa

Stan niniejszy gmachów duchowno narodowych, co do ich położenia, wewnętrznego rozkładu, liczby mieszkających zakonnych osób i ich dochodów, sygn. WMK V-43

Prace niepublikowane

Cechosz Stanisław, Holcer Łukasz, Szatanek Łukasz: „Budynki gospodarcze na terenie klasztoru O.O. Karmelitów na Piasku w Krakowie. Wyniki badań architektonicznych”. Kraków 2015. Dokumentacja dostępna w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Krakowie, a także w Archiwum OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie

Źródła drukowane

Firlet Janusz, Zaitz Emil: *Klasztor oo. Karmelitów na Piasku w świetle badań archeologicznych w 2006 roku*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2007, z. 25, s. 71–82

„Józefa Czecha Kalendarz krakowski na rok 1900”, R. 69. Wykaz domów M. Krakowa wraz z przedmieściami, s. 233

Minakowski Marek Jerzy: *Bardzo dokładny plan Krakowa z 1847–48 r.* [online]. 17 listopada 2014 [dostęp 10 września 2016]. Dostępny w internecie: <http://minakowski.pl/bardzo-dokladny-plan-krakowa-z-1847-48-r/> *Kronika. Rudery w Krakowie*. „Nowa Reforma” 1898, nr 228, z 6 października, s. 2

Najnowszy plan stołecznego Król. Miasta Krakowa, wykonany na podstawie zestawienia Budownictwa Miejskiego m. Krakowa, prawdopodobnie 1928 r. [online]. [dostęp 3 października 2016] Dostępny w internecie: www.przypadkiadama.com/mapy.htm.

Szczegółowy plan Krakowa z przyległymi gminami stan z 1947 roku [online]. [dostęp 3 października 2016] Dostępny w internecie: <http://przypadkiadama.com/mapy/1947b.png>.

Stan niniejszy gmachów duchowno narodowych, co do ich położenia, wewnętrznego rozkładu, liczby mieszkających zakonnych osób i ich dochodów... Krakowskie zabudowania klasztorne w czasach Księstwa Warszawskiego – opis z 1810 r. Wyd. Kamila Follprecht. Wrocław 2016